

Թոյն ու տրեկարն իւր գրկում հուր-շող ու փայլ արծակող
Հուժկու թուրը գերել էր, ամուր գրկած Թոյն գրկում,
եւ մեղմ, անոյշ ու ժրպտուն, ինչպէս յառած մի նայուածք,
իւր թարմ, կապոյտ բաժկիկը թրքի ծայրին ծաղկում էր:

Եւ Հուլաղուն անշարժ, լուռ, երկար կանգնած դիտում էր
Համեստ, անշուք ծաղիկը, մտմտալով իւր տըւած
Խոստման մասին. իսկ հոգին ապշուժիւնից, վարանքից
Ամբողջապէս յոյզ ելած, կանգնեց, կանգնեց վերջապէս. —

«Տըւէք ինձ մի ուրիշ թուր, ասաց յուզուած, եւ իսկոյն
Թող բանակը չու ելնէ . . . Ձիս քաշեցէք . . . մեկնում ենք»:

Եւ ասպազէն, հետեւակ մարդկանց անմիւ մի բանակ
իւր յետեւից քաշ տալով, որոնց սիրտը անտառի
Համեստ անշուք պատատուկն երկիւզ-սարսուռ էր լցրել,
նա հեռացաւ:

Ծաղիկը փրկել էր իւր սուրբ կոյսին:

Փոխադրութիւն Ֆր. Կոպէից.

ՏԻՐԱՅՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

1906. Հոկտ. 3/16

Փարիզ.



ՅՈՒՈՒԹԻՐ



Թնշաղի մըն էր: Աղեքսանդրիոյ նո-
րակառոյց քարափին երկայնքը կը
դեգերէի, անոր ամբողջ լայնալիճ աղեղը կը տ-
րել անցնելու տեղով մը ջղայնուած: Աչքս
անկած Սելսելէի աշտարակին, որ հաստախա-
րխա կը նստէր արեւելեան լեզուակին ծայրը,
գրեթէ մեքենաբար միայն կը տեսնէի ծովին
աղուոր խաղերը՝ արեւմուտքի նորնջագոյն ու
ա՛լ վատուժ ճաճանչաւորումին մէջ: Ի՛նչ հեշ-
տալի է այդ լքումը, անմտած ու ինքնաշարժ,
սրունքներուդ վրայ որոնք կ'առնեն կը տանին
քեզի՝ կարծես առանց ուղեւորդ, ուղեղիդ մէջ
արձագանքելով քայլերուդ հնչիւնը, վանելով
դուրսի աղմուկները, որ ա՛լ հեռաւոր տղզանքի

մը պէս կ'ըլլան: Մերթ կանգ կ'առնէի, այդ
խօլարշաւ ինքնամոռացումն վախցած, իրերուն
ու միջավայրին ըմբռնումին դառնալու անզուսպ
կարօտով մը. ու կը տեսնէի, հեռուն, հորիզո-
նին բարձունքին վրայ, կեցած առաջաստանա-
ւեր՝ թեւատարած կարապներու պէս ձերմակ.
Քարափին խարխալէն դուրս երկնցած՝ նիզակնե-
րու նման՝ ձկնորսի եղէգներ. ու հոս հոն պէր-
պէրի կիսամարկ լակոտներ շաքարեղէգի կտոր-
ուանք իրարու ձեռքէ խլելով՝ ծովի պէս ձեր-
մակ ակոսներովն խածառելու համար վայրե-
նորէն. ասդին, քարափին վրայ, ուռեցուորած
բոպիկ ոտուրները վար կախած, ֆելլա՛ին մը
կաթ կուտայ իր լաճին՝ վիթխարի ծիծի մը տակ
ծածկած անոր դէմքը: Պատկերին միօրինակու-
թենէն սրտնեղ՝ նորէն ճամբայ կ'ելլայի սրա-
վար, ինքնաշարժ, գրեթէ գինով:

Սելսելէի իրանը կը մեծնար հեռոջհեռէ.
Ծովափին լիկած ջրեմուռներուն կծու հոտը վեր

կ'ելլար՝ իրիկուան լոյծ խոնաւին հետ հոտոտելիքէ դուրեղի թափանցելով մինչեւ : Ծովաւ ծփանքը կ'արազանար , կը խտանար , հալած կըլայիկի դորչ կապուտակով մը՝ անհունօրէն փոթփոթուած , յորձանաշարժ : Կ'ուզէի սակայն հասնիլ հոն , վերը , աշտարակին քով , վերջաւոյը չնուաղած , եւ այս մտահոգութեամբ կը պատրաստուէի վերջին խոյանքի մը անձնատուր ըլլալ երբ , ետեւէս , չնչապառ ձաւն մը պոռաց ինծի :

— Բարեկամ , կեցիր վայրկեան մը :

Ու կեցայ , մէկէնիմէկ , իրբ թէ մէկը յանկարծ փեշէս քաշած ըլլար ուժգնութեամբ , եւ իրաւ , այդ ձայնը՝ ձեռքի այդ հարուածին դերը կատարած էր . որովհետեւ անիկա սովորական ձայնը չէր . անձկոտ , պաղատող , բայց հուժկու ալ բան մը ունէր , որ սարսուռի ցունց մը տուաւ ջիւղերուս :

— Ես եմ , չճանչցա՞ր զիս , ըսաւ մարդ մը , դէմս ցցուելով :

Նայեցայ , քիչ մը սնշուշտ ազդուած հանդիպումին անակնկալէն : Ո՞վ էր որ այդպէս օձիքիս կը կռուէր , անձնական առ շատ մտերիմ հաճոյքիս մէջ , երազանքի անուշ բոպէի մը , որ ահաբան թանկագին է տոռապող մաքերու համար :

Եւ երբ կը ջանայի այդ դէմքին մէջ ճանշւոր մարդ մը երեւան հանել :

— Այո՛ , ես եմ , աւելցուց , Հրա՛նդը , վաղեմի բարեկամդ : Հէ՞ , չե՞ս ճանչնար , վրայ բերաւ տեսակ մը հեղանակաութեամբ , սանկ դէմքը իմինիս մօտեցնելով՝ իրբ թէ մօթի մէջ ըլլալինք :

— Վա՛յ , Հրա՛նտ , դուն հո՞ս , ուրկէ ո՛ւր , բացազանչեցի՝ մանկութեան այդ ընկերոջս ճիտը նետուելու շարժումով մը , զոր սակայն կեցուցան՝ ձեռքի խափանարար բիրտ ժեսդով մը :

— Քալէ՛նք , ըսաւ , ժամանակ չտալով որ ես դիտողութիւն մը ընէի իր ոչ-համակրական այդ վարմունքին համար , թեւէս բռնեց , ու սկըսանք քալել լուռ ու մունջ , որովհետեւ մէկէն-իմէկ այդ ծանր բանը եղած էր մեր մէջ , մենք որ մինչեւ տասը տարի առաջ մտերիմ բարեկամներ էինք , Պոլիս : Ո՛րքան փոխուած կը տեսնէի զինքը հիմա : Զուարթ , չէնչող երիտա-

սարդ մըն էր , կեանքին դժպտեհութիւնները արհամարհող , իրերու եւ դէպքերու գերազանցօրէն լաւատես ըմբռնումով մը , որ մինչեւ տեսակ մը միամտութեան կը մղէր զինքը : Մէկտեղ գացած էինք դպրոց , ուր անիկա՝ ժամանակին մանկավարժական ըմբռնումին համեմատ՝ ուսուցիչներուն կողմէ տեսակ մը վրան-բաց աշուտութեան առարկայ եղած էր , իր հօրը ունեւորութեանը եւ ազգեցիկութեանը պատճառաւ : Սակայն , իր նկարագրին բարի հիմը թող չէր իտար իրեն օգտուել իր այդ բացառիկ հանգամանքէն՝ դուռդ ու շարտեր ընկեր մը ըլլալու համար : Այնիւ ու վեհանձն , հեղանքի ժպիտ մը կ'ունենար ամէն անգամ որ իր մէկ չարաճճութեանը համար՝ կառավարիչը ուրիշ աշակերտի մը վրայ իր խստութիւնը լանցէր : Եւ տեսած էի նոյն իսկ որ օր մը անիկա դրամական պարգեւ մը սպրդեցուց աշակերտի մը ափը , որ իրեն համար պատժուած էր անիրաւօրէն : Մեր բարեկամութիւնը շարունակուեցաւ դպրոցէն դուրս ալ , հասուկ կեանքի յորձանքին մէջ : Նեղութեան օրերուս միակ յոյսս ան էր : Ու մինակ ինծի համար չէր որ ատանկ էր ան . մեր մտերմական չըջանալին մէջ քիչեր կային որ անկից օգտուած չըլլային նիւթապէս : Հայրը վաճառական , ինքն ալ վաճառական եղաւ . բայց մեծանձն , զուարթ , ու լայնախոհ վաճառական մը : 96ի դէպքերուն՝ ընախանարար կորսնցուցինք զիրար , չնչապառ ու խելայեղ ցրուումին պահուն , որ հայրը՝ զուկէն , եղբայրը՝ քրոջ մէջ զատեց : Եւ ահա տասը տարի վերջը , ան մէկէնիմէկ դէմս կ'ելլար . Միջերկրականի ափերուն վրայ , յանկարծական ու տարօրինակ , վրան գլուխը թափած թափթփած , ծիւրադէմ , աշուններուն ծանօթ մշտական ժպիտին տեղ՝ գոռոզ , կրնամ ըսել՝ յարձակողական դառնութեան չողարձակումով մը , որ աչքէս չլրկուեցաւ նոյն իսկ հող , անջրպետին չորս կողմերէն մաղուելի սկսող մանրացնող մթութեան մէջ : Տարակոյս չիկար . տանջանքի հալոցին մէջ մտած եղած էր , քայքայումի այդ կաղապարին տակ , ինչպէս բոլոր Հայերը՝ քիչ շատ :

Բոպէի մը մէջ այս բոլոր բաները մաքէս անդան . ու դեւ կը յամենայի անոնց վրայ երբ Հրանտ՝ իր երկար ոսկրուս մասներուն մէջ թեւս սեղմելով :

— Դրամ ունի՞ս, հարցուց անփոյթ շեշտով մը :

— Պէ՞տք ունիս, ըսի ձեռքս գրպանս խոթելու շարժումով մը, դոր տն դարձեալ կեցուց :

— Օ՛րոշ, տեղ մը երթանք նստինք. քեզի թօհաֆ բաներ պիտի պատմեմ . . . որովհետեւ . . . վերջապէս մէկուն պատմելու եմ ինչ որ եղաւ . . .

Ձայնը պզտոր հնչեց ակունջիս : Իսկոյն ետ դարձանք՝ մեծաքայլ հեռանալով քորափէն, որուն կուգային կը զարնուէին հիմա ծովին ջուրերը խուլ շառաւիմամբ, ցայտեր արձակելով մինչեւ բարամբէն ասօյին :

Բարեկամս վարմունքին տարօրինակ եւ գրեթէ կոպիտ հգանակը չլթներուս վրայ կը սառեցնէր կարգ մը շատ քնակաւ հարցումներ, դորս անոր սլափ ուղղէի՝ իր յեղակարծ երեւումին առթիւ : Միայն, միւս կողմէ, ես ալ կը մղուէի վիպական բաներ մը տեսնել այս ամենուն մէջ, տիւմալական տառմի մը դրուագը, խառնուած հնութեան միմ պատկերներուն, որոնք երեւակայութիւնս անգագար կը վառէին ամէն անգամ որ պտղոմէական մարմարեղէն վաղնջուց պալատներու այդ վայրերուն մէջ թափառէի, աւերակի բեկորներ գտնելու մարմաջով : Ուստի լսիկ մնջիկ կ'երթայինք՝ աւագներուն մէջ թաղուելով, քարերու դարնուելով ամէն մէկ քայլերուս :

— Նա հունս, եթէ կ'ուզես, ըսաւ Հրանտ ծովահայեց գարեջրատուն մը ցոյցնելով, որուն մօտեցած էինք եւ որ լոյսերու մէջ կը շողար :

Նկարը, մէկուսի սեղանի մը շուրջը նստանք դէմ դիմաց : Հիմակ, աւելի գիւրաւ կրնայի զննել բարեկամիս գէմքը, որուն ամբողջ ահա որ մաշուածութիւնը դուրս կը ցայտէր լամպարներուն զեղնաշարթ լոյսին տակ : Շապիկը օծիք չունէր, ոչ ալ փողկապի Բաճկոնը իւզոտած էր, ու մաշած թելերը կ'երևային : Իր վրայ ամէն բան թափառայած պոհնի յանգուզն, սանձարձակ ու տխուր անմասածութիւնը կը մասնէր : Ընդ որ մէջ ինծի ծանօթ մարդը մեռած էր գրեթէ, եւ ուրիշ մէկը կար, ալքովի տենդով բռնկած նայուածքով, շրթներուն անկիւններուն վրայ պեղուած երկար խրամներով որոնք այստեղնե-

րէն մինչեւ թուր կ'իջնային : Ուսերը վեր արնկուած էին, վախ ու մսկոտ :

— Ապտէնդ մը, հրամայեց սպաստորին, որ մեզի մօտեցած էր. իսկ դո՞ւն, հարցուց ինծի գառնալով :

— Գարեջուր մը, ըսի :

Հրանտ ապսէնդամով. տն որ, տառնօք, գարեջուրը անգամ չուղելով կը խմէր : Ու գիտեցի՝ կանանչորակ թոյնին երկար գաւաթը չլթներուն տանիլը տեսակ մը հաճոյական եւ ակներեւ վարժութեամբ, որ ինծի կսկծալի վայրենութիւն մը թուեցաւ : Մէկէնիմէկ զգուանքով լեցուեցայ այդ մարդուն առջիւ, որուն շարժումները, նայուածքը, խօսելու եղանակը, ամէն բան կը ջնջէր միտը, նախկին ընկերը եւ բարեկամը :

— Հիմակ ա՛լ սկսած եմ թեթեւ գտնալ ապսէնդը, ըսաւ վար գնելով գաւաթը, բայց հոս հաշիշ երկիրն է. հէ՞, աւելցուց քստմնելի քիծածաղով մը երեսս նայելով :

— Երկրին մէջ այդ թոյնին մոտքը արգիւռւած է խտիւ, մեծ պատիժ ու տուգանք կայ, ըսի՝ անոր աչքը վախճնելու մտադրութեամբ :

— Ամիս մըն է որ հոս եմ, կարելի է քսան անգամ մը քաշեցի անկէ, ըսաւ. առաջին անգամը անհաճոյ երազներ տեսայ. բայց ետքէն՝ յուսութքս ձեռքիս մէջ բռնելով, ա՛լ այդ երազները չտեսայ . . .

— Առաջին անգամու անը ի՞նչ տեսակ երազներ էին :

— Օ՛ր մի՛ հարցունք. ինչ որ պիտի պատահէր երբոր արքայութիւն երթայի. մարդիկները հրեշտակի թեւեր ունէին. մարդիկները, երեւակայէ, չեչաեց ապսէնդին գաւաթը նորէն շրթներուն տանելով :

— Իսկ յետո՞յ, պնդեցի՝ խեղճ բարեկամիս մտաւորական անկումին ցաւազին հաստատումը բնելու յամառութեամբ մը :

— Յետոյ, ա՛լ անկէ ետքը ամէն անգամուն ձեռքիս մէջ բռնեցի յուսութքս, միտքս անոր վրայ սեւեռելով՝ թմրութեան անուշ ամպերուն մօտեցած ատենը. ու ա՛լ մարդիկները կ'երեւան իրենց բո՛ւն կերպարանքովը, սատանայի պէս սեւ եւ կապիկի պէս ծիծաղելի, վերջացուց ան վրիժառութեան ռիսերիմ չնշտով մը :

« Յուսուժթ » բառը , զոր երկիցս արտա-
սանեց շատ յարգալից , եւ մասնաւորապէս եր-
կիւզած կերպով մը , թուեցաւ ինծի այն լկկի
մտասեւեռումներէն մէկը , որոնք անբուժելի
խենդեղրուն միայն առանձնայատուկ են . ըստ
որում արդէն սկսած էի խենդ մը նկատել բարե-
կամս :

— Ի՞նչ յուսուժթ է այդ , հարցուցի :

— Ահա՛ , ըսաւ անձնական մասներովը
բաճկոնակին ճեղքէն դուրս քաշելով թիթեղէ
փոքրիկ ափիկ մը , որ բարակ առասանով մը ձի-
տէն կախուած էր . ափիկս , շարունակեց , իմ
միակ սրաչափանս է այլեւս . բոլոր մարդկու-
թիւնը մէկտեղած չի կրնար զիս խաբել . քանի
որ ափիկս ունիմ , կ'ըսէր երկու ձեռքներուն
մէջ խանդաղառանօք սեղմելով այդ անոյտ մե-
տաղէ ափիկը եւ զայն համբուրելու ձեւեր ընե-
լով :

Կրնաք երեւակայիլ արտմութիւնս , հետը-
հետէ հաստատուելով բարեկամս խենդեղած
նկատելու համոզումիս մէջ . եւ արդէն իսկ
մտքիս մէջ կը պտտոցնէի այն պաշտօնական
գործողութիւնները որոնք ընդհանրապէս տեղի
կ'ունենան ատօնորդարանին մէջ , ազքատ հի-
ւանդներու հիւանդանոց փոխադրութեան հա-
մար , երբ ան՝

— Թերեւս հիմա մտածես որ , ըստ , Հրան-
տը չեւա՞յ խենդեղած ըլլայ . չէ՛ , բարեկամ ,
չեմ խենդեղած , յայտարարից կամաց մը նորէն
ներս քշելով թիթեղէ ափիկը . ու հիմա զիտի
հասկնաւ թէ՛ ի՞նչպէս չեմ խենդեղած , հակա-
ռակ անոր որ չխենդեղալս արդէն ինքնին զար-
մանալի բան մը ըլլայ . . . Միայն թէ սկսելէս
առաջ ապսէնդ մըն ալ , աւելցուց , ազաւական ,
գաւաթին տակը մնայած կաթիլները ծծելով ան-
յագորէն :

Այդ վայրկեանին տրամադիր էի գրպանիս բո-
ւրը դրամը ապսէնդի յատկացնելու , այդ կեն-
դանի հանելուկին լուծումը ձեռք բերելու հա-
մար :

Հրանտ բաճկոնին գրպանէն սեփսեւ ծու-
ռումուտ սիկառ մը հանեց՝ քիչ մը քրքրուած
թերթերով , վառեց ու սկսաւ ծխել , նոր դա-
ւաթին մէջ կուշտ մը թաթխելէ յետոյ շրթները :

— Պոլսէն բաժնուած ատենդ , սկսաւ ան՝
Թաղիքէ հալուածաչ գլխարկը ընթուխներուն վրայ

տեղաւորելով , գիտէիք թէ նիւթական ի՞նչ վի-
ճակ ունէինք . 37ին հայրս մեռաւ յանկարծ ,
ամբողջ հարստութիւնը ու գործը ինծի ձգելով :
Գիտես թէ հայրս ո՛ր աստիճան շրջահայեաց
մարդ էր . զէպքերը եւ անոնց հետեւանքները
նախատեսելով՝ հեռուօր եւ մօտաւոր հրապա-
րակներուն վրայ միւր ունեցած տոնելիքները
յաջողեւ էր ժողվել՝ դրամը պառկեցնելով զա-
նազան արժեթղթերու գնման , մասնաւորապէս
Ֆրանսական ու եգիպտական . անանկ որ դէպ-
քերուն հետեւանօք երբ միւր հրապարակին վրայ
շատ հայ վաճառականներու գիրքը խախտեցաւ ,
մենք աննշան կորուսանի միայն ունեցանք :
Արդ , հորս մահուամբը տասը հազար ոսկիի հա-
րջատութեան տէր կը դառնայի , ունենալով նաեւ
հաստատուն ու նախանձեղի գիրք մը հրապարա-
կին վրայ , եւ գործ մը , որ , հանդարտօրէն ու
խոհմօրէն շարունակուելով , կրնար երջանիկ
ընել զիս մինչեւ մահս . . .

Հրանտ , հոս , կանգ առնելով , երազակա-
նօրէն նայեցաւ սիկառին ոլորուն քուլաներուն ,
զորս մեղմիւ դուրս հանեց բերնէն՝ շրթները
փոթելով կարծես սուշելու համար :

— Բայց տես թէ ի՞նչ պատահեցաւ . բարե-
կամներէս , դպրոցի ու կեանքի մտերիմ բնկիւ-
նիկէս շատեր հեռացած էին Պոլսէն եւ զանա-
զան երկիրներ յորում . Պուլկարիս , Ռուսա-
նիս , Եգիպտոս , եւայլն : Շատ չանցած նամակ-
ներ սկսան հասնիլ ամէն կողմերէ . որը դրա-
մական անմիջական նպաստ կ'ուզէր , որը իր բա-
նալիք գործին համար գրամագլուխ , որն ալ
արտասահմանի մէջ բնկերովի առեւտրական
ճեղ մը բանալու առաջարկ կ'ընէր : Արեւալի
զէպքերը եւ ազգային մեծ ցաւը արդէն մատ-
նած էին զիս խորին թաղծութեան մը եւ
ջղալին այնպիսի գրութեան մը մէջ էի որ՝ ազ-
գակիցներու դառն կացութեան դարման մը
տանիլը , որքան որ կրնայի , ինծի համար
սրբազան անհրաժեշտ պարտք մը երեւցաւ .
ինչպէս կրնայի մերժել անանկ մարդիկներ , ու-
րոնց հետ գրեթէ անցուցած էի կեանքս , մտե-
րիմ ու յիշատակալից բարեկամութեան մը մէջ .
ու հիմա որ անոնք ինկած էին առանց իրենց
ուզելուն՝ պէտք չէ՞ որ ձեռք կարկառէի ա-
նոնց , կը ճանչնաւ Գառնիկ Մեհրապեանը , Ա-
սատուր Ճանկէօրէնեանը , Ղուկաս Կէօմրի ք-

ճիւղեր եւ ուրիշներ, որ դիմում դիմումի վրայ կ'ընէին : Այս կրնար մերժել, երկու տարուան մէջ պատրաստի ունեցած գրամիս գրեթէ կէսը այս տեսակ գործերու յատկացուցի : Գառնիկ՝ Ռուսճուզի մէջ, Աստուեր Կալացի մէջ մանի-ֆաթուրայի բաւական ընդարձակ գործեր բացին իմ գրամագլխովս : Պուկաս, որուն արդէն մինչեւ Պոլսէն մեկնիլը այնքան օգնութիւններ րրած էի, Մարտիրոս մեկնած էր յետին ծայր կարօտութեան մէջ : անմիջապէս կարեւոր գումար մը զրկեցի իրեն, եւ ըսի որ եթէ չ'ուզեր Պոլսի գառնայ նորէն՝ կրնայ ուղած տեղը գործի մը ձեռնարկել, գրամագլխի մասին հոգ չ'ընելով : Բաւական ժամանակ պատասխան չստացայ իրմէ, այնքան որ վախցայ թէ մեռած կ'ըլլայ : Յետոյ օր մըն ալ նամակ մը տուի : Գահիրէ գացեր էր եւ 500 ոսկուոյ դումարի մը անմիջական պէտքը կար՝ մօտիկ երկաթեղէնի գործ մը բանալու համար, որ չափազանց շահաբեր է եղբեր՝ ընկեր սկստի ըլլայինք : Ֆիռման իր ու իմ անունովս : Երկրորդել իսկ չտուի առաջարկը, եւ Բոլշակի Լիոնէի վրայ քաշուած 500 ոսկինոց չէք մը զրկեցի իրեն : Ենչդ այդ միջոցին Ռուսճու-քէն ծանօթ մը ինձ կը գրէր թէ Գառնիկ Մեհ-բապեանը յանկարծ իր վաճառատունը ուրիշի մը փոխանցելով շատ շահաւետ պայմաններով՝ յոյն կիռլ մը հետ առած քալած էր յայտնի չէ ո՛ւր : Այս անյուստի վատութիւնը ինծի 700 ոսկիի կը նստէր : Առաջին ցնցումն էր որ կը կրէի . . .

Հրանտ, որուն ձայնին մէջ արտում լըջութիւն մը տիրեց մէկէնիմէկ, չոր հազով մը կոկորդը մաքրելէ յետոյ, քանի մը ումպ ապսէնդ կուլ տուաւ եւ շարունակեց .

— Մտածեցի սակայն որ կնոջ մը մատը քանի որ կար գործին մէջ, մարդը այնքան ալ մեղաւոր ըլլալու չէր . . . վերջապէս ինչ կըրնայի ընել : Երանի թէ կորուստս այսչափով վերջանար : 99ին ակիզաներն էր . օր մը ոտախնութիւնը յանկարծ վաճառատունս կոխեց, դըրասեց թուղթերս, տետրակներս, եւ զիս ալ ձերբակալելով ոստիկանութեան գուռը տարին : Հարուածը այնքան ուժգին էր որ առաջին չմտրումիս մէջ բան մը ո՛չ մտածեցի, ոչ ըրի : մութ եւ խոնաւ բանախ մը խորը նետեցին զիս, որ օրերով մնացի, առանց որ մէկը գար հարցնէր փնտեր զիս : վերջապէս սթափած, գլխու

ճարը նայել ջանացի : Երեք ամիս անընդհատ դիմումներ ըրի ոստիկանութեան հախարարին, գործիս քննութեանը համար . սաչափը միայն կըցայ հասկնալ թէ մասնուած էի իրրեւ : Հընչակեան գործիչ, որով եւ է՛ն մտերիմ բարեկամներս իսկ չէին համարձակել միջամտութիւն մը փորձել . ստիպուեցայ գրամ խաղցնել . . . Երկար կ'ըլլայ հիմա մանրամասնել ինչ որ քաշեցի եւ ինչ որ խարճեցի բանտէն ազատուելու համար . . . հինգ վեց հարիւր ոսկի շունչանուորին կոկորդը լեցուցի : Վաճառատունս թէեւ բացի նորէն, բայց գործս մեծապէս սկսած էր կաղալ . Կալացէն ու Գահիրէէն բնաւ լուր չի կար . նամակ նամակի վրայ զրեցի . պատասխան բնաւ : Եւ ահա նոր գժքսխտութիւն մը հասաւ . Թ . . . Կան սուրը անանկանալով 750 ոսկիի առնելէք կ'ոչնչանար : Պողարիւնութիւնըս, զոր մինչեւ իսկ բանտին մէջ պահած էի, քիչ քիչ սկսաւ պակսել . . . Այս ազդեցականութիւն միջոցին է որ ոստիկանութիւնը երկրորդ անգամ խուզարկեց վաճառատունս եւ բռնաբերեց զիս : Այս անգամ աւելի շուտ ազատեցայ, բայց աւելի չատ գրամ կերցնելով : Գուրս ելլալուս, քանի մը թուրքեր, որոնց վրայ կարեւոր պահանջներ ունէի, մերժեցին վճարում ընել : դատարան անգամ չ'զիմեցի : Կալացի ու Գահիրէի բարեկամներս կը շարունակէին իրենց զարմանալի լուրթիւնը, հակառակ իրարու ետեւէ գրած նամակներուս : Ու ա՛լ անկէց ետքը, մինչեւ 905, երբ վերջապէս մեկնեցայ Պոլսէն, տարին երկու երեք հեղ չափեցի ոստիկանութեան բանտը՝ միշտ օր մը ոսկի նետելով դայ լիւրուն բերանը՝ ազատուելու համար : Փճացած էի, այո, փ-ճացած էի, անջրպետեց Հրանտ, որուն ճակտին վրայ քրտինքի կայլակներ շարուած էին, ու աչուրներուն մէջ ալքովն յարուցած փայլատակումին հետ կատաղութեան կայծեր կը չողային . ու պահ մը գոցեց գանոնք կլլելու համար կանաչորակ ըմպելին, որ թոթառեց անոր մարմինը :

Յետոյ, ան նորէն շարունակեց՝ իրարու վրայ քանի մը հեղ ուժգին մը քաշելէ ետքը սիկառը . . .

— Երկու հարիւր ոսկիի գումար մը մնացած էր քովս . հազարները թռած գացած էին (ու ափին մէջ բերնովը փչեց մինչեւ մասները),

որոշեցի փախչիլ Պոլսէն, դեռ բոլորովին չփրձացած. 59 ոսկի ծախսեցի ինքզինքս մինչև Քէօսթէնձէ նետելու համար. . . . Շունչս կալաց առի, Ասատուրը գտնելու յոյսով. ափսոս, ոչ խանութ գտայ, ոչ Ասատուր. ըսին թէ անշատոնց մեկնած էր Ամերիկա՝ լմնղրնելէ յետոյ ձեռքը գտնուած դրամը, յետին չքաւորութեան մէջ: Գլխիկը թողուցի կալացը, անցայ Պոլսէն, Վիեննա, ու Բարիզ հասայ հազիւ հարիւր ոսկի գումարով մը. . . . Գործ մը ընելու զիտաւորութեամբ՝ միացայ թշուառականի մը որ զիս համոզեց թէ մեծ շահ կար պարսկական ու հնդկական թանկագին քարերու առուծախին մէջ, Իրաւ ալ առաջին հարուածով բաւական կտրիկ շահ մը ըրինք. ընկերովս նկարագրին անձանթ՝ ամէն կերպով անձնատուր եղայ իրեն. ու օրին մէկն ալ անյայտ եղաւ ան՝ ամէն ըսն տանելով, քարերն ու դրամները, եւ զիս թողով փողոցը, անօթի եւ անդրամ. . . .

Այս ամբողջ ցաւագին պատմութեան միջոցին լուռ ու մունջ մտիկ ըրած էի զինքը, առանց ոչ մէկ անգամ ընդհատելու: Տեսայ որ այդ դժնդակ կէտին հասնելուն՝ կանգ առաւ Հրանտ՝ մտածմունքներու մէջ խորասոյզ, գէմըր տարօրինակ կերպով եղծուած:

— Յետո՛յ, հարցուցի՝ այդ վշտալի ոգիականին վախճանը հասկնալու անհամբեր:

— Յետո՛յ, կրկնեց երեսն նայելով յիմա՝ րօրէն. աղիք մը խնկայ քանի մը օր խնամուելու համար, որովհետեւ յուզուէս ջղային տագնապներ ունեցայ: Անկից դուրս ելլելուս պէս ուրիշ մտածում չունեցայ եթէ ոչ իսկոյն եզրապատս նետուիլ՝ Ղուկաս կէօմրիկճեանին, որ անշուշտ ողջ էր եւ անհետացած չէր մեր վերջին ոսկիներուն հետ, ինչպէս միւսները: Մարտիրոսյէն բեռի շոգենաւ մը սպրդեցայ գրեթէ գաղտագողի, եւ նաւաստիներու աշխատութեանց մասնակցելով՝ հասայ Բոր-Սաիտ, ասկէց ամբար մը առաջ: Դանի մը օր ետքը յաջողեցայ շոգեկառքի դրամ մը ձեռք ձգել եւ շունչս Գահրէ տունել, ուր առաջին գործս եղաւ Ղուկասը փնտրուել: Ես կը յուսայի երկաթեղէնի խանութի մը մէջ գտնել զինքը. բայց ահա բոլորովին տարբեր դիրքով մը ներկայացաւ ինծի: Երբոր հայ ուղծարանի մը մէջ անոր անունը տուի, ամէն մարդ զարմացմամբ ինծի նայեցաւ, կարծես ըսել ու-

ղելով թէ ինչպէս կը համարձակէի ատանկ մէկ մարդ մը հարցնել փնտալ, ե՛ս, ողորմելի թափառաշրջիկս. միամտօրէն ըսի թէ ես անոր մը տերիմ բարեկամն էի եւ իր գործին ընկերը. քահբան մըն է փրցուցին. նեղուած, չուարած, չուրջիններուս երեսը կը նայէի, անոնց արդահատանքի ու ծաղրի նայուածքներուն տակ ջախջախուած: Յետոյ վերջապէս անոնցմէ մէկը, դուցէ մեղքնալով զիս, ըսաւ թէ սխալած ըլլալու էի, որովհետեւ Ղուկաս կէօմրիկճեանը շատ հարուստ մարդ մըն էր, թէ մեծ ու փառաւոր ափառթրման մը կը նստէր, պանքէճէ մը տարբերութիւն չունէր, հողատէր էր եւ մեծապէս ազդեցիկ պորտալին մէջ, Այս պարագաները իմանալով, ներքնապէս սաստիկ կ'ուրախանայի ինքզինքս փրկուած կը նկատէի, քանի որ բարեկամս այդքան հարստացած էր: Իսկոյն դուրս ելայ սրճարանէն, Ղուկասը գտնելու համար չուտով, ինչ որ շատ դժուար չեղաւ. դրասենեակը արդարեւ պանքա մը երեսցաւ ինծի՝ դուրսէն երբ ակնարկ մը նետեցի ներս: Արագ գոնապանը դրամը առջեւ կեցոյց զիս. բարեկամիս անունը տուի. մարդը վրաս գլուխս նայեցաւ եւ արարեքէն բաներ մը ըսելով թող չտուաւ որ ներս մտնամ: Անմիջապէս թուղթի կտորի մը վրայ գրեցի. « Սիրելի Ղուկաս, եկած եմ. գրասենեակիդ դուռն եմ այս պահուս. » եւ ստորագրեցի. արագը առաւ թուղթը եւ ներս մտաւ. հինգ վայրկեան ետքը եկաւ՝ տուած թուղթն ձեռքը. կատկածոտ մը սանկ նորէն չափչփեց զիս եւ երկաթոս ինծի տալով. « խաւովա մաֆիշ » ըսաւ կտրուկ եւ խոժոռ: Ի՞նչ ընէի, լեզու չէի գիտեր այդ վայրենիին հետ բացատրուելու համար. եթէ խաւովական հոն չէր, ինչո՞ւ ուրիմն թուղթն մինչեւ ներս տարաւ. արգիօք, կը մտածէի, ուրիշ Ղուկաս կէօմրիկճեան մըն էր տա, որ զիս չէր ճանչնար: Փորձ մըն ալ ըրի ներս մտնալու, բայց արագը « ետլա՛ն, բո՛ւ՛ն » մը պոռալով զիս դուրս հրեց եւ գրասենեակին դուռը փոցեց: Վարանում, չփութութիւն, զայրոյթ իրար խառնուած էին ներսու Դուրս ելայ փողոցին մայթին վրայ սլքտալու համար մինչեւ որ Ղուկաս դուրս ելլար, եւ այն ատեն զիւրին էր զայն ճանչնալ. . . . կէս ժամ չանցած՝ գեղեցիկ կտուք մը եկաւ կեցաւ չէնքին դրանը առջեւ: Աչքս այդ դուռին սեւեռած

գիմացի մայթին վրայ կեցած էի, Ի՛նչպէս եղաւ չեմ գիտեր, մէկ միջոց մը ուժգնորէն եւ յանկարծակի դռնէն դուրս մէկը ելաւ, ցատքեց կառքին մէջ, եւ կառքը սահեցաւ դնաց իր քառուկէ անիւներուն վրայ. ու ես բարացած մնացի հոն, քայլ մը առնելու անկարող. այո՛, տեսած էի, Ղուկասն էր, մեր բարեկամը, բուլբուլին փոխուած, գէր, առողջ, փառաւոր հագուած. ու տեսած էր զիս, տեսած էինք զիրար, փայլակի արագութեամբ: Ու կառքը արդէն հեռացած էր երբ չորացած կոկորդէս ձայն մը ելաւ. « Ղուկա՛ս, Ղուկա՛ս . . . »:

Հրանտ, դեպ-դեպին կարած, գրեթէ շնչառաւ, ընդհատեց խօսքը. մատները, որոնցմով բռնած էր սիկառը, կը դողային. եւ գերագոյն ձիգի մը մէջ, կարծեա ինքզինքին դէմ գոտեպնդուելու համար՝ դժնդակօրէն ապսէնդին դաւաթը բերնին տարաւ . . .

— Այո՛, շարունակեց, Ղուկասն էր, մեր պատուական Ղուկասը. քայց զժուարուծիւն մը կը տեսնայի, կը զգայի անոր հետ դէմ գիմաց դալու. Ձէի ուղիւ հաւատալ թէ ան չէր ուղիւ տեսնուիլ ինծի հետ. մեր բազմամիտ բարեկամութիւնը եւ մանր երկաթեղէնի գործը կար. . . Հայուն սրճարանը դարձայ նորէն, ճար մը փրնտուելով, Թուրք մը առի եւ նամակ մը գրեցի. « Սիրելի Ղուկաս, ըսի, ես եկած եմ. սոսկալի ձախորդութեանց հանդիպեցայ. խնդրեմ, չուտով տեսնուելու դիւրութիւն մը տուր ինծի. այսօր երիկուն Ծին նորէն գրասենեակդ կուգամ: » Եւ նամակը առանց բուլի ձգեցի փոսպան Բուսալից, ժամը Ծին նորէն ներկայացայ. միեւնոյն արապը դէմս ելաւ նորէն. « խավակա՞ » հարցոցի. « մաքի՛շ » պատասխանեց իր բիրտ ձայնովը. բարկացած, այլայլած, ուղեցի բռնութեան դիմի. ու ներս խուժեցի. արապը վրաս յարձակեցաւ. իրարու փաթթուեցանք: Ելած աղմուկէն երկու երիտասարդներ ներսէն դուրս վազեցին ու զիս ազատեցին արապին ձեռքէն. շնչառաւ, մոլեգնած՝ կ'ուզէի նորէն յարձակիլ այդ վայրենիին վրայ, երբ երիտասարդներէն մէկը « ո՞վ կուզէք » հարցուց:

— Այո՛, գրասենեակին տէրը Ղուկաս կ'օժրիւկճեանը չէ՞, հարցուցի:

— Այո՛, ըսին միաբերան:

— Լաւ, զիս իր քովը տարէք, իմ վաղեմի

բարեկամս է, ըսի:

Երիտասարդները իրարու երես նայեցան քմծիծաղով մը. յետոյ ինծի պատուիրեցին որ դուրսը դրանը առջեւ սպասեմ խելօք մը, պատասխան տաճալու համար. Դուրս ելայ ու սպասեցի. քանի մը վայրկեան ետքը անձնցմէ մէկը ձեռքը գոնէն դուրս կարկառելով կ'ըսէր ինծի.

— Ա՛ս, քայց ուրիշ անգամ հոս մի՛ հանդիպիր . . .

Մեքենաբար առի ինծի երկնցած այդ ձեռքին պարունակութիւնը ու, խելակորոյս, դուրս ելայ այդ խելգող վայրէն. . . փողոցը շուտ շուտ կը քալէի՝ ափովս սեղմած այդ բանը, զոր չէի համարձակիր նայիլ. կը զգայի որ դրամ էր, ողորմութիւն մը, զոր իմ վաղեմի ու պատուական ու երախտահատոյց բարեկամս ինծի չնորհած էր. ոսկի մը անշուշտ, մանր երկաթեղէնի առեւտուրին համար իրեն դրկած հինգ հարիւր ոսկիներէս մէկը . . . ու քացի ափս, ու նայեցայ . . .

Հինգ դուշնոց մըն էր:

Եթէ չես հաւատար, ահաասիկ, ըսաւ Հրանտ մասնները նորէն բաճկոնակին ձեռքէն ներս խոթելով ու ետանկիւնի թիթեղէ ափիկը դուրս հանելով, զոր ձիգով մը բացաւ:

Արծաթ հինգնոց մը դուրս ինկաւ մէջէն, զոր տեսակ մը գուրգուրանքով բռնեց Հրանտ, հագուստին քսեց մաքրելու եւ փայլեցնելու համար. յետոյ նորէն մէջը դրաւ եւ տփիկը՝ ներս իր տեղը քչեց:

— Իմ յուսուծքս է աս, աւելցուց երեսն նայելով ապսէնդէն շմորած աշուրներովը, որոնց մէջ լըջութեան անարկու կայծ մը տեսայ, ասիկա քանի որ ունիմ, ա՛լ չեմ վախնար որ մարդիկները կրնան խաբել զիս. ո՛հ, ո՛հ, մամռաաց սիկառը ուժգնորէն նետելով գարեջրատան մէկ անկիւնը. բոլոր մարդիկներէն կը կասկածիմ, նոյն իսկ քիմէ՛, որ ասանկ խելօք մը աս վայրկեանիս դէմս նստա՛յ պատմութիւնս մտիկ ըրիւ, ցաւած ու կարեկից դէմքով. . . Դուս ալ Ղուկաս կ'օմրիւկճեանէն աւելի արժէք մը չունիս ինծի համար. վաղը, վատահամ, միեւնոյն պայմաններուն տակ, միեւնոյն վատութիւնը դուս ալ կ'ընես . . .

Եւ մինչ ձեռքի լայն շարժումներով կը

փորձէի բողոքել տաք երեսին նետուած այս արիւնալի կատաճանքին դէմ, Հրանտ աճադարանօք ոտքի ելաւ, եւ դէպ ի դուր թալկելով արագութեամբ,

— Հո՞ս է, հո՞ս, ամբողջ մարդկային բարոյականը հո՞ս է, գոչեց յուռութքը մատնանշելով կուրծքին վրայ:

Ու անկայա եղաւ մութին մէջ:

Աղեքսանդրիա

ԵՐՈՒՅԱՆ



ՀԱՅ ԳԵՂՋՈՒԿ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

Ժողովրդական երգերի ծաւալումը եւ ազդեցութիւնը

Ժողովրդական եղանակների բարբառներ.

— Ժողովրդական եղանակները սելտ առնչութիւն եւ բնական կապ ունին տեղական պայմանների հետ, որոնք ծնում են միջավայրին յատուկ ոճեր. ուստի մի երաժշտական միտք, այլ եւ այլ տեղերում ստանում է տեղակ տեսակ բնորոշ արտայայտութիւն: Մի տեղ պարզ է եղանակի ոճը, միւս տեղ ճապաղ. մէկ տեղ լերկ, մի չորրորդում սլորուն, հինգերորդում տափակ, վեցերորդ տեղում գեղարուեստական, եւայլն: Թէպէտ ձեռով եւ արտայայտութիւնով զանազան են, բայց եւ բոլորի հիմքը նոյնն է, բոլորն էլ ունին մի ընդհանուր երաժշտական արմատ, որ յատուկ է Հային:

Տեղական եղանակներից ծագում են երաժշտական գաւառական բարբառներ, որոնք այնքան որոշ են, որ գիւղացին ջոկում է մէկը միւսից աշխարհագրական անուններով:

Նախ ազգային եւ օտար երաժշտութեան սահմանն է դնում այսպէս: Հայի, քրդի եւ տաճկի եղանակ են առում արեւմտեան Հայերը, իսկ հայի, քրդի, թուրքի (թաթարի) եւ պարսկի՝

արեւելեանները: Նոյնպէս յոյն, ասորի, ռուս եւ ուրիշ եղանակների անուններ էլ են յիշում, բայց վերեւ բերածները, իւրաքանչիւրն իր համապատասխան լեզուով, երգում էլ է:

Իր եղանակները բաժանում է այսպէս: Սարի եւ արանի (դաշտի) եղանակ ասելով մի բնական աշխարհագրական սահման է քայլում երգի մէջ: Երկրորդ՝ Արարատայ, Շիրակայ, Ալաշկերտու, Վանայ, Մոկաց, Մշոյ, Ակնայ, եւայլն եղանակ ասելով խմբում է նման երաժշտական, գաւառական բարբառներն իրար մօտ: Երրորդ՝ Կողբի, Իգդիրի, Բլուրի, Սարգարապատի, Գառնուայ, Քանաքեռի, Ալիքուչակի, Մաստարայի եւայլն եղանակ ասելով էլ մասնաւորում է գաւառականի վրայ իշխող գիւղերի երաժշտական ոճը, որ աւելի գեղարուեստորէն է ներկայացնում ընդհանուրի ոգուն յատուկ գծերը: Օրինակ, արեւելեան հայ գեղջուկի համար յարգի, անուանի, գովական եւ հեղինակաւոր են Կողբ գիւղի եղանակները:

Այս անգամ, գծազգայաբար, քաղաքական հանգամանքներն արգելք եղան, չը կարողացանք հայ ժողովրդական բարբառների ստանձնակի ուսումնասիրութիւնները լրացնել եւ իւրաքանչիւր աշխարհագրական եւ երաժշտական ստորգ սահմանները որոշել:

Ժողովրդական եղանակի կեանքը. — Ժողովրդական եղանակների կեանքն ընդհանրապէս կարճ է. որովհետեւ նորերը չուտ չուտ են դուրս գալի, ընդհանրանում են, ինչպէս հետաքրքրական լուր, եւ արմատ ձգում այնքան շատ, խոր եւ մեծ, որքան աւելի են համապատասխանում զանազան տեղերի ժողովրդական կեանքի պայմաններին:

Տեսական եւ դիմացկուն են չինական, ծիսական, վիպական, վիպաքնարական, անտունի եղանակները, որոնք դարերով եւ ամուր կապուած են ժողովրդական սովորութիւնների եւ աւանդութիւնների հետ: Բայց որովհետեւ բարդ են, գիւղացիներից չափին անմատչելի են: Այժմ իմացողներին մատով են ցոյց տալի: Սովորութիւնների հետ այս կարգի եղանակներն էլ են կորչում:

Վիպականը բարդ է, որովհետեւ անբաժան է եւ վէպը եղանակից: Պատմական վիպաքնարականը թէպէտ պարզ եղանակ ունի, բայց